

BALCIC

Lucian Boia, născut în București la 1 februarie 1944, este profesor la Facultatea de Istorie a Universității din București. Opera sa, întinsă și variată, cuprinde numeroase titluri apărute în România și în Franța, precum și traduceri în engleză, germană și în alte limbi. Preocupat îndeosebi de istoria ideilor și a imaginarului, s-a remarcat atât prin lucrări teoretice privitoare la istorie (*Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune*) și la imaginar (*Pentru o istorie a imaginarului*), cât și prin investigarea consecvență a unei largi game de mitologii (de la viața extraterestră și sfârșitul lumii până la comunism, naționalism și democrație). A adus, de asemenea, noi interpretări privitoare la istoria Occidentului, a Franței și a Germaniei. În 1997, lucrarea sa *Istorie și mit în conștiința românească* a stârnit senzație și a rămas de atunci un punct de reper în redefinirea istoriei naționale.

Volume publicate la Humanitas:

Istorie și mit în conștiința românească (1997, 2000, 2002, 2006, 2010, 2011)

Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune (1998, 2002, 2008)

Doă secole de mitologie națională (1999, 2005, 2011)

Mitologia științifică a comunismului (1999, 2005, 2011)

Sfârșitul lumii. O istorie fără sfârșit (1999, 2007)

Pentru o istorie a imaginarului (2000, 2006)

România, țară de frontieră a Europei (2002, 2005, 2007)

Mitul democrației (2003)

Între inger și fiară. Mitul omului diferit din Antichitate până în zilele noastre (2004, 2011)

Jules Verne. Paradoxurile unui mit (2005)

Omul și clima. Teorii, scenarii, psihoze (2005)

Tinerete fără bătrânețe. Imaginarul longevității din Antichitate până astăzi (2006)

Occidentul. O interpretare istorică (2007)

Napoleon III cel neîubit (2008)

„Germanofiliu”. Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial (2009, 2010)

Franța, hegemonie sau declin? (2010)

Tragedia Germaniei: 1914–1945 (2010)

Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950 (2011)

Istoriile mele. Eugen Stancu în dialog cu Lucian Boia (2012)

Explorarea imaginară a spațiului (2012)

De ce este România altfel? (2012)

Eugen Brote (1850–1912). Destinul frânt al unui luptător național (2013)

Sfârșitul Occidentului? Spre lumea de mâine (2013)

LUCIAN
BOIA
BALCIC

Micul paradis
al României Mari

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

*Pentru C.F., fără impulsul căreia
n-aș fi ajuns niciodată la Balcic,
iar această carte ar fi rămas nescrisă*

Cuprins

Cuvânt înainte	9
Abrevieri	11
Personaje principale	12
1. Cadrilaterul	13
2. Românii și marea	20
3. Un oraș presărat cu gropi, câțiva pictori și o regină	27
4. Demografie, societate, economie	36
5. Invazia artiștilor	44
6. Tenha Juvah	51
7. Scurtă cronică a „Cuibului liniștit“	58
8. Efectul Moșescu	79
9. Scriitorii	91
10. O utopie urbană	103
11. Primarul și regina	111
12. „Mica Gibory“ și casele ei	121
13. Convertirea lui Tonitza	132
14. Aproximarea de mare și apropierea de vecini	141
15. Balcul feminin... și feminist	149
16. Dispariția reginei	155
17. O lovitură din senin: neașteptatul sfârșit	159
18. După sfârșit	167
19. Destine	176
20. Reîntoarcerea reginei: gadgeturi și legende urbane	183
Lista ilustrațiilor	187

Cuvânt înainte

Subiectul acestei cărți este Balcicul: Balcicul în perioada lui românească, din 1913 până în 1940. Un Balcic real și imaginar totodată: așa cum l-au văzut, așa cum l-au vrut românii: un colț *altfel* pe harta României, un fel de paradis, un loc, poate, al unor noi începuturi.

După ani de tăcere, după ani de uitare, Balcicul revine în conștiința publică românească. Nenumărate pânze în muzee îl arată așa cum a fost cândva, și mai ales așa cum l-au văzut artiștii, iar la fața locului „Cuibul liniștit“ al reginei Maria, vizitat de tot mai mulți români, stă mărturie, durabilă, a unor vremuri care par de mult apuse, dar care nu sunt chiar atât de îndepărtate.

Evenimentul major al acestei reveniri a fost ampla expoziție organizată de Muzeul de Artă din Constanța, în anii 2003–2004; catalogul acesteia, publicat de Doina Păuleanu: *Balcicul în pictura românească* (2004; ediție revăzută, 2007), e, în fond, mai mult decât un simplu catalog de creații artistice, adunând, pe baza unei întinse documentări, informații de tot felul privitoare la Balcicul interbelic (aceeași autoare a publicat și volumul *Pictori români la Balcic*, 2012, cu conținut aproape identic).

A doua serie de cercetări, după pictură, s-a concentrat asupra arhitectei Balcicului, Henrieta Delavrancea-Gibory. Și în acest caz, s-a organizat o expoziție, ilustrată la rândul ei printr-un volum, apărut în anul 2011: *Henrieta Delavrancea-Gibory, arhitectură 1930–1940*, alcătuit de Militza Sion, cu colaborarea lui Emil Retegan, Răzvan Luscov, Emma Pârlac și Irina Patrulius.

Informații inedite și „directe“ se găsesc și în cartea de amintiri *Balcic* (2001), scrisă de Balcica Măciucă, fiica lui Octavian Moșescu, primar, în două rânduri, al Balcicului și mare animator al vieții culturale din localitate.

Cărțile acestea au „deștelenit“ subiectul și mi-au oferit o bază de plecare. În cea mai mare parte, ceea ce urmează e însă rodul investigației proprii, prioritate având fondurile de arhivă puțin sau deloc cercetate până acum. Pentru mine, în acest moment, aventura se încheie. Nu-mi rămâne decât să-l las pe cititor să-și spună cuvântul.

Abrevieri

A.N.R.-A.N.I.C. – Arhivele Naționale ale României. Direcția Arhivele Naționale Istorice Centrale

A.N.R.-J.I. – Arhivele Naționale ale României. Direcția Arhivele Județului Ilfov (unde sunt depuse și arhivele din Cadrilater)

A.C.N.S.A.S. – Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității

B.A.R., mss. – Biblioteca Academiei Române, manuscrise

M.A.E.-A.D. – Ministerul Afacerilor Externe, Unitatea Arhive Diplomatice

Personaje principale

Eliza Brătianu (1870–1957), soția prim-ministrului Ion I.C. (Ionel) Brătianu
Emanoil Bucuța (1887–1946), scriitor
Cecilia Cuțescu-Storck (1879–1969), pictoriță
Cella Delavrancea (1887–1991), pianistă și scriitoare
Henrieta Delavrancea-Gibory (1894–1987), arhitectă
George Fotino (1896–1969), jurist, istoric, om politic, primar al Balcicului
Iosif Iser (1881–1958), pictor
Maria, regina României (1875–1938)
Octavian Moșescu (1894–1982), primar al Balcicului
Gheorghe D. Mugur (1878–1946), activist cultural
Ion Pillat (1891–1945), poet
Alexandru Satmary (1871–1933), pictor; soția lui, Ortansa Satmary (1882–1953), militantă feminisă
Nicolae Tonitza (1886–1940), pictor
Eugen Zwiedinek (1886–1956), general

Cadrilaterul

Nu la Balcic visau românii atunci când s-au înverșunat să anexeze Cadrilaterul. Simțeau doar că trebuie să dobândească ceva. Și nu o derizorie fâșie de pământ – precum se sugerase inițial – în jurul Silistrei, pomană nedemnă despre care Petre P. Carp, cu ironia-i mușcătoare, declarase că e mai mică decât moșia lui de la Țibănești. Pe tema Cadrilaterului, puterea (guvernul prezidat de Titu Maiorescu), opoziția (liberalii lui Ionel Brătianu, dar și gruparea conservatoare P.P. Carp–N. Filipescu) și opinia publică (atât cât exista) se ațâțau reciproc. În condițiile în care micile state balcanice erau pe punctul de a-și extinde considerabil teritoriul, românii aspirau și ei la o extindere și, neavând deocamdată acces la teritoriile predominant românești (Transilvania aparținând Ungariei, Bucovina, Austriei și Basarabia, Rusiei), se orientau spre ceea ce părea posibil de anexat. Marșul lui Șt.O. Iosif, „La arme!“, publicat cu puțin timp înainte¹, avusese un succes fulgător. Exprima o stare de „nerăbdare“:

1. Șt.O. Iosif, „La arme!“, în *Flacăra*, 8 decembrie 1912.

„La arme, cei de-un sânge și de-o lege,
La arme, pentru neam și pentru Rege!

.....

Veniți din toate colțurile zării

Să cucerim ce-avem de cucerit!“

Proiectul românesc, ca și cel al popoarelor balcanice, nu era imperial, ci național. Criza prelungită a Imperiului Otoman lăsa să se întrevadă împărțirea Peninsulei Balcanice în state naționale; ar fi fost un semnal și pentru restructurarea sau dezmembrarea monarhiei austro-ungare. Tentația imperialistă, în spiritul epocii, nu era însă complet absentă. Hotare „naționale“, firește, dar împinse cât mai departe, pe seama celorlalți, amestecul de populație, atât de caracteristic Europei Sud-Estice și Centrale, oferind mai peste tot un argument și unora, și altora. „Dreptul istoric“, cu multiplele-i secvențe care se bat cap în cap, încurca și mai tare lucrurile. Bulgarii, apelând la istorie, considerau Dobrogea întreagă vechi pământ bulgăresc, deși erau net minoritari în Dobrogea românească. Românii, dimpotrivă, atrăgeau atenția că elementul romanic („românesc“, cum s-ar zice) era, în Balcani, cu mult anterior slavilor și bulgarilor, și anexau istoriei lor „imperiul româno-bulgar“ fondat la sfârșitul secolului al XII-lea (numit de bulgari „al doilea țarat bulgar“); se adăuga și problema aromânilor, risipiți prin țările balcanice și luați sub protecție de statul român, prețioși îndeosebi ca eventuală „monedă de schimb“. Drepturi istorice, firește, invocau și grecii (mai ales în problema

Macedoniei) și, la acest capitol, aveau într-adevăr ceva de spus. Popoarele balcanice urmăreau, așadar, dublul obiectiv al alungării turcilor din întreaga peninsulă și (chestiune încă mai delicată) al împărțirii teritoriului astfel degajat. Grecia Mare, Serbia Mare și Bulgaria Mare, extinse toate până la ultima limită justificabilă din punct de vedere etnic, istoric sau strategic, nu prea aveau cum să-și găsească locul împreună între marginile aceleiași regiuni.

Fapt este că, în urma primului război balcanic (1912), au reușit să smulgă Imperiului Otoman aproape întreaga peninsulă. A urmat, cum era de așteptat, cearta pentru împărțirea câștigului, consecința fiind al doilea război balcanic. Toți s-au năpustit asupra Bulgariei, care își extinsese cel mai mult frontierele (îndeosebi în Macedonia). Intrând în război, tot împotriva Bulgariei, România i-a dat acesteia lovitura decisivă. Pacea, încheiată la București, în august 1913, a așezat statul român în postura de arbitru al Balcanilor.

Justificarea declarată a acțiunii românești a fost menținerea echilibrului balcanic. Nici un stat din Balcani nu trebuia să se întărească peste măsură în detrimentul celorlalte. Exceptând, se înțelege, România, țară aflată – în termeni strict geografici – în afara ansamblului balcanic, totuși, oarecum balcanică, în termeni geopolitici mai largi, și înțelegând să-și păstreze un ascendent în regiune. Or, tocmai această poziție eminentă părea primejduită prin reușita eventuală a proiectului unei Bulgarii mari. O Bulgaria extinsă până la limitele visate de naționalității bulgari risca să capete proporții egale cu

ale României, dacă nu cumva și mai mari. S-ar fi reactivat atunci și problema Dobrogei românești, teritoriul care revenise României după războiul ruso-româno-turc din 1877–1878, considerat însă de bulgari ca parte a Bulgariei istorice. Și atunci, dacă Bulgaria își dorea Dobrogea, de ce nu și-ar fi dorit și România Cadrilaterul? Argumentul avansat a fost acela al unei consolidări strategice a frontierei dobrogene. Era și o compensație în raport cu anexiunile făcute de ceilalți pe seama Imperiului Otoman, România neluând parte la împărțire, odată ce nu mai avea frontieră comună cu acesta. O compensație și pentru românii balcanici (aromâni sau macedo-români în cea mai mare parte), pe care România n-avea cum să-i încorporeze. Și din acest punct de vedere, Cadrilaterul era susceptibil să ofere o soluție, ca regiune destinată colonizării cu români macedoneni.

Românii își aminteau și de faptul că în 1878 ar fi putut dobândi nu doar actuala Dobroge românească, ci și Cadrilaterul, dacă ar fi acceptat târgul propus de ruși, care au reanexat atunci sudul Basarabiei (redat Moldovei în 1856, în urma Războiului Crimeii); ajungea să agreeze schimbul de teritorii, pe care n-au vrut însă să-l recunoască. (De fapt, dacă luăm în seamă structura etnică și religioasă a Dobrogei, inclusiv Cadrilaterul, din 1878 – cu o relativă majoritate musulmană –, concluzia onestă este că ar fi putut foarte bine să rămână în cadrul Imperiului Otoman sau să formeze un stat musulman autonom.)

Argumente de tot felul, însă, evident, nici un argument etnic în favoarea românilor, în ceea ce privește Cadrila-

terul. De jur-împrejurul României se aflau aproape peste tot ținuturi locuite de români. Mai puțin în Cadrilater! Era cel mai puțin românesc dintre teritoriile limitrofe României. În preajma războaielor balcanice, fuseseră recenzați în Bulgaria 93 783 de români; doar 10 286 dintre ei trăiau în Cadrilater. România, până la urmă, n-a primit întreaga regiune convențional denumită astfel, cu o suprafață totală de 22 621 km², ci ceea ce s-ar putea numi Micul Cadrilater, întins pe 7 700 km², cu o populație de 259 957 de locuitori, dintre care 116 324 de bulgari, 105 765 de turci și 11 734 de tătari (elementul bulgăresc sporise după 1878 prin colonizare, fără a atinge însă majoritatea). Potrivit aceluiași recensământ, românii erau în număr de 6 259, reprezentând 2,4 % din populație (cei mai mulți – vreo 5 000 – concentrați la Turtucaia, oraș „lipit“ de România, pe malul drept al Dunării, față în față cu Oltenița).²

Cadrilaterul n-a fost pentru români o experiență prea fericită. Cert este că a întreținut o tensiune permanentă între România și Bulgaria. Ostilitatea dintre cele două țări s-a manifestat din plin în Primul Război Mondial, când s-au aflat în tabere opuse. În urma înfrângerilor românești din toamna anului 1916, bulgarii s-au reinstalat în Cadrilater (manifestându-și intenția de a anexa întreaga Dobroge); odată cu victoria Antantei, administrația românească revine spre sfârșitul anului 1918. Avea însă să dureze doar până în 1940, când, sub presiunea Germaniei și a Italiei, România cedează definitiv

2. G.A. Dabija, *Cadrilaterul bulgar*, ediția a II-a, București, 1913, pp. 51 și 197–198.

Bulgariiei teritoriul disputat (tratatul de la Craiova, 7 septembrie 1940).

Se desfășurase între timp o acțiune de colonizare, vizând românizarea celei mai puțin românești dintre regiunile României. Coloniștii veniseră atât din Regat, cât și – macedo-românii – din Peninsula Balcanică. Spre sfârșitul perioadei, numărul românilor crescuse la circa 110 000, în timp ce bulgarii erau vreo 150 000, iar musulmanii (turci și tătari), cândva cei mai numeroși, scăzuseră sub 100 000, în urma emigrării unei părți dintre ei în Turcia (în 1938, potrivit unei estimări, bulgarii reprezentau 40,52 % din totalul populației, românii 29,14 %, iar musulmanii 26,04 %)³. Pentru români, plecarea turcilor era regretabilă: însemnau un element de echilibru, spre deosebire de bulgari, mai mult sau mai puțin refractari față de statul român; în plus, cum românii, în ciuda sporirii ponderii lor, rămâneau tot minoritari, diminuarea populației musulmane oferea bulgarilor majoritatea relativă pe care o avuseseră mai înainte musulmanii.

În perioada sa românească, Cadrilaterul cunoscuse cam tot timpul o stare de neliniște. Își făceau simțită prezența organizațiile iredentiste bulgărești, ca și comuniștii, bulgari și ei în cea mai mare parte și ostili statului român; mai grav însă, bandele așa-zișilor *comitagii* treceau frontiera din Bulgaria, ucideau și prădau, ținta lor predilectă fiind coloniștii macedo-români. Nici aceștia din urmă nu erau prea mulțumiți, date fiind condițiile

3. C. Brătescu, „Populația Cadrilaterului între anii 1878 și 1938“, în *Analele Dobrogei*, vol. II, 1938, p. 199.

defectuoase în care se realizase împrumietărea și măsurile contradictorii în materie de colonizare; legionarii au găsit printre ei un bun teren de recrutare.⁴

Una peste alta, Cadrilaterul a adus românilor mai multe griji decât motive de satisfacție. Cu o excepție: o unică și splendidă excepție. Un dar neașteptat: Balcicul.

În preajma anexării Cadrilaterului, Balcicul număra 6 641 de locuitori, dintre care vreo 3 000 de bulgari și puțin peste 2 000 de turci. În număr mai mic, trăiau aici tătari, greci, evrei, armeni și țigani. Nu lipseau nici românii: 17 în total! Un oraș comercial, port la Marea Neagră, al treilea port al Bulgariei, în ce privește exportul, după Varna și Burgas. Prelucra și exporta grâne. „Are o fabrică foarte mare de făină, fidea, griș și macaroane. Este centrul unei plăși foarte fertile, cu agricultura cea mai modernă din Bulgaria.”⁵

Lipsește ceva din această descriere? Frumusețea locului, să zicem. Vor fi remarcat-o și bulgarii, dar cum era propriul lor țarm de mare, n-au avut motive să se lase prea tare seduși. Românii însă au căzut instantaneu sub farmecul lui. Și astfel a început legenda Balcicului: legenda românească a unui oraș turco-bulgăresc.

4. Despre perioada românească a Cadrilaterului, vezi în principal: Constantin Tudor, *Administrația românească în Cadrilater (1913–1940)*, Editura Agora, Călărași, 2005; Cătălin Negoită, *Țara uitată. Cadrilaterul în timpul administrației românești, 1913–1940*, Editura Fundației „Scrisul Românesc”, Craiova, 2008; și *Între stânga și dreapta. Comunism, iredentism și legionarism în Cadrilater, 1913–1940*, Craiova, 2009.

5. G.A. Dabija, *op. cit.*, pp. 32 și 188.